
BIBÓ-DÍJ

KULCSÁR KÁLMÁN

Átmenet a XXI. századba

A rövid XX. század

I.

Az évszázadok nem mindig jelentenek történelmi egységet. A Római Birodalom bukása után, a népvándorlás korában például egy-egy hullám adott esetben rövid idő alatt özönlötte el Európát, s maga a történelmi kor – az egymás után következő hullámokkal – hosszabb volt egy évszázadnál.

A későbbi időszakokban is tapasztalható volt az egymásba átfutó, illetőleg a századot megtörő *történelmi korszakok* jelensége. Azaz, a századokkal mért időtartam és egy-egy történelmi korszak nem azonosítható.

Ennek alapján az első kérdésünk, mikor kezdődött a 20. század és mikor végződött?

Formálisan a 20. század kezdete azonos az 1901-es naptári esztendővel. A történelmi folyamatokat, egy korszak végét és egy másik kezdetét azonban aligha mérhetjük a naptárilag elfogadott századok egységével. Igaz, a naptár szerint *formailag ez a dátum az új század első éve, ám történelmileg nem így van.* A történelmi folyamatok és a rájuk jellemző jelenségek másféle „korszakolást” igényelhetnek. A „matematikailag” számított századforduló ugyanis *nem mindig* hozott olyan lényeges történelmi (kormányzati, technikai, szemléleti stb.) változást, amely például a 19. századhoz képest jelentősen átalakította volna a korszak első két évtizedét, amely tehát ebben az értelemben lényeges

„újításnak” lett volna tekinthető. A technikai, a történelmi stb. események éppen úgy haladhattak folyamatosan tovább, vagy stagnálhattak a naptári századforduló után, mint előtte.

Az „igazi” 20. század a valóságban és gyakorlatilag az 1920-as évekkel kezdődött.

Mi fejeződött be és mi indult meg ekkor?

Nem szólok most a háború érdekében kidolgozott, és a húszas évektől békés célokra felhasználható technikai újításokról, a természet- és társadalomtudományok szemléletváltozásokkal is összefüggő fellendüléséről. A térkép és a politikai erőviszonyok jelentősen megváltoztak. Ez azonban mégis csak bizonyos túlzással mondható el. A *politikai térkép változásairól* szólva azért használom a „túlzás” kifejezést, mert a változások tartalma és a következményei később politikailag vegyesen alakultak. A világháborút követően megváltozott politika határok például a második világháborúig *nem mindenütt* bizonyultak tartósaknak. Egyes országok politikai berendezkedése fontos elemeiben megváltozott, másoké viszont kevésbé. Sőt adott esetben – talán ellenkező előjellel – megmaradtak a nemzetiségi (kisebbségi) problémák is.

Egyes nemzetek javára és más nemzetek kárára – mint ahogyan megtörtént már – kisebb-nagyobb *területi változások* is bekövetkeztek. Sőt, kissé leegyszerűsítve az ezekből fakadó problémák – perspektivikusan és távlatilag – *elvileg* ugyanolyanok maradtak, mint a világháború előtt. Az érintettek helyzete azonban ezúttal fordított előjellel módosult. Romániában például a korábbi magyarországi román (oláh) nemzetiségi kérdés helyébe a magyar és német nemzetiség problémája lépett. A világháború előtti Osztrák–Magyar Monarchia cseh és szlovák problémája helyett az újonnan született Csehszlovákiában a magyar és főleg a nagy létszámú német kisebbség kérdése vált gyűanyaggá. Jugoszláviában – mint ezt a második világháborús és a háborút követő helyzet megmutatta – az ott élő nemzetiségek néhány kivételes időszaktól eltekintve alkalmazkodtak ugyan egymáshoz, majd valóságos „robbanás” következett.

A második világháborút követő nem egészen ötven év múltán kitűnt, hogy a szerb–horvát, a szerb–bosnyák, a szerb–szlovén, a szerb–macedón, és a szerb–albán (Koszovó) viszonyokra tekintettel *Jugoszlávia volt a leginkább mesterségesen összedállított állam*. Ugyancsak mesterséges szerkezetnek bizonyult – Szlovákia leválásával (és a német nemzetiség túlnyomó részének kivándorlásával, s magyarok egy részének kényszerű kitelepítésével is) – Csehszlovákia.

Azt hiszem, nem szükséges tovább bizonyítani, hogy az első világháború előtti (ha nem is homogén lakosságú) államok ily mértékű szétdarabolásával, s új, távolról sem homogén és új törekvésekkel telített országokban a korábbiakhoz képest még gyűlékonyabb helyzet alakult ki. Az államok szétdarabolásával

és újak „teremtésével” és formálásával Európában *nem született meg az a hatékony békeállapot, amelyre a győztes hatalmak számíthattak.* Ezt jelezte például, hogy az akkor már csak formailag létező Osztrák–Magyar Monarchia területén új államok keletkeztek. Sőt, egyes új államok a szóban forgó területről kialakult végleges és hivatalos döntés előtt kikiáltották saját függetlenségüket, és a békekonferencia döntését be sem várva, megszállták a vesztes államok területének jó részét. Így azután Woodrow Wilson béketervének megvalósulását – amelynek elveiben például a magyar vezetés is bizakodott – eleve megakadályozták. Az Amerikai Egyesült Államok később ki is vonta magát a „béke” biztosításának feladatából, az amerikai elnök ugyanis a Népszövetség megalkotásával kívánta elérni az eredetileg más alapokra helyezni kívánt béke biztosítását. A béke azonban labilis maradt, és a Népszövetség sem volt képes megakadályozni az újabb világháború kitörését.

Ez a kudarc egyúttal azt is bebizonyította, ha a nemzetállamok a béke fennmaradása és békés együttműködésük érdekében nem mondanak le szuverenitásukról vagy annak jelentős részéről, akkor még Európában is illúzióknak bizonyul a béke fenntartására és biztosítására létrehozott nemzetközi szervezet döntő befolyása, illetőleg sikeres működése is.

Az első világháborút követő „rendezés”, nem utolsósorban a két hatalmi csoportosulás (a nyugati és a keleti) egymásnak feszülése, gyakorlatilag nem ercdményezhetett kiegyensúlyozott, békés időszakot. A nemzetközi kapcsolatok – ahogyan később, a második világháborút megelőző időszakban világossá vált – telítettek voltak feszültségekkel, sőt agresszív háborúk is indultak. (Japán megtámadta Kínát, Olaszország Abesszíniát.) Az egyre inkább elkerülhetetlennek látott következő háborúra való készüléssel, egyes országok szélsőséges, fajgyűlölő, ideológiaiailag egymásnak feszülő politikával egyre inkább erősítették a gyanakvást, később a bizalmatlanságot és uszítást.

A második világháború új helyzetet teremtett. A győztesek igyekeztek Németország és szövetségesei kárára a versailles-i és a trianoni politikai határokat visszaállítani (illetőleg az Olaszországtól elvett gyarmatok függetlenségét biztosítani). Ebben a helyzetben Magyarországnak semmi esélyt sem adtak a trianoni döntések utáni, számára kedvező határváltozások megőrzésére, akár kis mértékű módosítására sem. Sőt, két további községet Csehszlovákiához csatoltak. Németország esetében a megszállási zónák alapján, rövid időn belül az új határok is kialakultak. Két Németország jött létre, a nyugati hatalmak, illetőleg a Szovjetunió befolyása alatt. Lengyelország keleti részét a Szovjetunióhoz, Németország keleti részét viszont Lengyelországhoz, illetve a Szovjetunióhoz csatolták. Egyes esetekben – Magyarország, sőt bizonyos értelemben Csehszlovákia

kárára – a szovjet határokat a Kárpátoktól nyugatra állapították meg.

Mindezek ismert tények, sőt világosan kitűnik belőlük a nyugati hatalmaknak és a Szovjetunióknak a világháborút követő európai stratégiája. Ugyancsak világosan felismerhető a háborúban győztes nagyhatalmak világstratégiájának alapjai is. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa állandó tagjainak meghatározása, és a számukra a tanács döntése elleni vétő bevezetése már ezzel volt összefüggésben.

Ezek a döntések szinte automatikusan vezettek Európa kettéosztásához. A nyugati nagyhatalmi csoport (elsősorban az Amerikai Egyesült Államok) Közép-Európáig (Ausztria elvi semlegességével), az ettől keletre fekvő országok a Csendes-óceánig pedig a Szovjetunió érdekszférájába kerültek. Ha ezeknek a döntéseknek következményeit később kisebb-nagyobb változások befolyásolták is, például Kína és Albánia eltávolodása a Szovjetuniótól (és ezzel természetesen a blokká szilárdult „békétáborról is), egyelőre a két tábor érdekszférája – közvetve vagy közvetlenül – Ázsiára, Latin-Amerikára és Afrikára is kiterjedt. Az európai érdeklődés egyelőre változatlanok maradtak. Az 1956. évi magyar forradalom leverését követő körülbelül egy évtized múltán azonban – elsősorban Magyarországon és Lengyelországban – a diktatúra fokozatosan enyhült. Ez elsősorban a kidolgozott – bár egyetlen bevezetett, sőt bizonyos visszaesések elviselésére is kényszerült reformokban nyilvánult meg. Ezzel egy időben azonban a „szocialista” országok némelyikének (később a „tábor” többi tagjának) a nyugati gazdasági, kulturális és bizonyos fokú politikai kapcsolatai is kiépültek. A két tábor azonban tovább élt, sőt más világrészeken is törekedtek befolyásuk bővítésére. Az igazi változások azonban az 1987–1988-as években indultak el – elsősorban Magyarországon –, de bizonyos fokig Lengyelországban is. Az 1988. és 1989. években pedig már világossá váltak a rendszerváltozás jelei. Az is, hogy a Szovjetunió – egyes országokat érintő és az Egyesült Államokkal létrejött megállapodása alapján – amely már tükrözte a szovjet hatalom jelentős gyengülését –, elsősorban politikailag és ebből következően katonailag sem képes beavatkozni az átalakulás folyamatába. Később azután ez a folyamat megállíthatatlanná vált.

A kilencvenes évektől kezdődően magának a Szovjetunióknak a felbomlása is bekövetkezett. Oroszország mellett – az egykori birodalom területén – Európában és Ázsiában is független államok jöttek létre, függetlenségük évszázadokkal vagy csak egy fél évszázaddal ezelőtti elvesztése után. Ezek az országok – Oroszszággal is ideértve – elindultak a politikai és gazdasági változás útján. Sőt ahogyan a mai történések is jelzik: katonai együttműködést is szerveztek a nyugattal Afganisztán, pontosabban inkább az ottani tálib uralom ellen.

A volt szocialista államok átalakulása után valóban *lezárhatjuk a huszadik század politikai folyamatainak egy meghatározó, a századra mindenképpen jellemző részét.*

Már a század közepétől megszűntek a korábbi évszázadokra annyira jellemző gyarmati viszonyok. A gyarmatok felszámolása után azonban néhány ország (pl. Nagy-Britannia, Franciaország) „másodrendű” nagyhatalmakká váltak. Önmaguk és más, kisebb európai országokkal együtt, sőt Németország felvételével létrehozták az *Európai Uniót*. Az unió gazdaságilag az Egyesült Államok mögött a második helyet foglalja el. Katonailag a NATO keretében a tagállamok *megteremtették azt a működésükhöz elengedhetetlen megbékélést is, amit Wilson elnök megálmodott.* Nem véletlen, hogy a későbbiekben még az olyan katonailag erős országok is, mint Franciaország, Nagy-Britannia és Németország, amelyek lényegében az Egyesült Államok irányítása alá kerültek, jóllehet formailag megőrizték szuverenitásukat, ám ma már többen hajlandók önként lemondani a szuverenitásukról vagy annak lényeges összetevőiről a hatékony együttműködés érdekében. A katonák kiképzését, fegyverzetét egyre inkább egyesítik vagy legalábbis amerikai mintára alakítják, ahogyan a legfontosabb regionális parancsnokok is általában az amerikai hadseregből kerülnek ki. A nemzetközi gazdasági szervezetek (amelyeknek általában nem csak az előbb említett regionális együttesben működő államok a tagjai) egyre inkább igyekeznek a *globalizáció* felé orientálódni. Jóllehet helyenként – sőt laza nemzetközi szervezeteket is alkotva – e törekvésekkel és a globalizációval szembenálló emberek „tömörítésével” próbálkoznak szervezettebben is fellépni. Ez azonban a már kialakult és erősödő folyamatot aligha akadályozhatja meg. A gazdasági egymásrautaltság vonatkozik az európai kontinensen kívül fekvő országokra is: példaként említhetjük a gazdasági különállását, sajátos szerveződését és munkakultúráját a fejlett országok közül leginkább fenntartó japán gazdaságot. Jóllehet nem tartozik az európai gazdasági vagy politikai szervezetekhez, súlyos gazdasági recessziót kénytelen elszenvedni. Ebből adódóan nem csupán elveszti a USA és az EU után ma még meglévő harmadik helyét a világgazdaságban, hanem a válságnak valószínűleg strukturális és mentális átalakulás lesz a következménye. Jellemző, hogy a japán kormány – főleg a miniszterelnök – már rátérne a recesszióból kivezető útra. A gazdaság hagyományos szervezéséhez ragaszkodó ipari és pénzügyi vezetés azonban – éppen e hagyományokhoz ragaszkodva – *gyakorlatilag szemben áll a miniszterelnökkel s a kormányzatot támogató részével.* A japán gazdaság esete azonban csak példázat annak a folyamatnak a kibontakozását, amely a *globális gazdaság* felé vezet. Ismert, hogy ennek a folyamatnak a legfőbb mozgatói a nagy multinacionális vállalatok, de a globalizációnak megvannak a maga politikai szempontjai és eszközei is.

II.

A „szocialista” államok átalakulásáról szólva ne feledjük H. Trevor-Roper megállapítását: „Történelmileg minden forradalom mérhető idő alatt elveszíti ideológiai tartalmát. Néha egészen gyorsan, néha egy, máskor két generáció alatt.” (Trevor-Roper-Urban 1988: 3. p.) Ez történhet belső okok miatt, máskor pedig *nem elsősorban* a belső mozgalmak harcának az eredménye. Az igaz, hogy a történelmi tapasztalatok szerint *az átalakulást mozgató politikai erők* – ha felismerik a jövőbe vezető utat – ennek a folyamatnak fontos tényezőivé válnak. Ha azonban a politikai és társadalmi erők a gazdasági fejlődést valamilyen sajátos ideológiának alávetve értelmezik, és a társadalmat – gazdaságával együtt – hamis jövőkép kívánalmi vagy a *kívánalmakat értelmező politika* szempontjából megfelelőnek látott elvek szerint „vezérlik”, akkor elérhetnek ugyan átmeneti és súlyos áldozatokat követelő sikereket, ám ennek a sikernek az időtávja együttesen függ belső és külső tényezőktől. A követett út valódi értéke vagy értéktelensége azonban egy idő után mégis kiderül.

Gondoljunk csak arra, hogy a „klasszikus szocialista modell” tarthatatlansága először egy kisebb, illetőleg egy középszintű államban (Magyarország és Lengyelország) szinte egy időben derült ki. A két ország azonban nem teljesen egyformán próbálta megoldani a felmerült problémákat. Magyarország – mint tudjuk – rátért a fokról fokra haladás lassúnak tűnő (először talán teljes valóságában nem is értelmezhető) *reformok* útjára. Ennek az útnak fokozatos „kiteljesülése” végül történelmileg rendkívül gyors változásra vezetett. Lengyelország bonyolultabb úton haladt. Korábban váltak világhossá a leplezetlen célok, ezért azután katonai erők állították meg a talán még „időszertlenül” gyors átalakulást, majd a katonai vezetés megszűnésével lassítva végigvezették a folyamatot. Magyarországon pedig a végül is gyors változás lehetőségét az éveken át tartó lassúbb, ám egyre inkább érezhető, a jogi szabályozásban is kifejeződő és társadalmilag is mindjobban támogatott *haladás*, továbbá a nemzetközi helyzet kedvező alakulása adta meg.

Amikor aztán *az átalakulás szinte valamennyi volt „szocialista” országban többé-kevésbé megtörtént, Európa és a világ egy része „valóságos” történelmi tartalommal lépett be az új, a XXI. századba.*

Ez a század – az eddigi tanulságok alapján legalábbis most úgy tűnik – Európában talán nem fogadja el a hamis elméletekre épülő, tehát önkényes és ebből következően erőszakos „társadalomalakítást”. Igaz, hogy a jövő gazdasága, politikája már jó néhány országban korábban is megmutatkozott, de éppen a világ politikai, katonai és ideológiai kettéosztottsága folytán másutt jórészt még a XX. század jellemzői uralkodnak.

Összehasonlító nemzetközi kutatások alapján nemrég tették közzé a 27 volt „szocialista” országban és az 1998–2001 évekre kibontakozott gazdasági és politikai átalakulást jellemző értékelések adatait. (Karatnyeky, A.–Motyl, A.–Schneitzer, – A szerk. 2001) Ezek az adatok az egyes országokra és az egykori „szocialista táborra” vonatkozóan, több szempontból is értékelték az országok belső helyzetére és külkapcsolataikra vonatkozó jelenségeket. Az értékelés a privatizációra, az adóreformra, a tulajdonjogra, a kereskedelem liberalizációjára, a munkanélküliségre, a nyugdíjreformra, a nevelés elérhetőségére, a lakosság egészségi állapotára stb. jellemző adatokra támaszkodott. Mindebből, valamint a demokratizációra, a rule of law megvalósulásának szintjére, a gazdaság liberalizációjára és a szociális mutatókra vonatkozó adatokból levonták a következtetést, hogy az adott ország *demokratikus* vagy *autokrata* vonásokat mutat.

A megvizsgált országokból tízet találtak konszolidált helyzetben és demokratikus állapotban. Ezek *betűrend* szerint: a Cseh Köztársaság, Észtország, Magyarország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia. Két ország, Bulgária és Horvátország pedig a legújabban kerültek ebbe a kategóriába. Ugyancsak e kutatások jelezték, hogy Románia is jelentősen előrehaladt ugyan (bár elsősorban az előző kormány alatt), a további fejlődése azonban még nyitott kérdés.

Am a vizsgált időben egyes országok átalakulása jelentős lassulást (sőt visszaesést) mutatott a demokratizálódás területén. Visszaesést mutat például a Kirgiz Köztársaság és Oroszország. Mások esetében ez a visszaesés kisebb fokú. Ilyen például Azerbajdzsán, Fehéroroszország, Kazahsztán, Ukrajna és Üzbegisztán. A megvizsgált további országok közül nagyobb haladást csak Tadzsikisztánban és Jugoszláviában észleltek. (Ez utóbbi esetben azonban a fejlődés csak Szlobodan Milosevics bukása után volt érezhető.)

Az elemzés arra is kitért, hogy 1997 óta *csak három ország* mutatott jelentős haladást a korábban már kialakult állapothoz képest. Ezek: *Bulgária, Horvátország és Szlovákia.*

Az adatok arra mutatnak, hogy a már több mint öt éve konszolidált országok a demokráciának magas szintjét tartják fenn, tisztelve a demokratikus gyakorlatot, a jó kormányzást és az alapvető emberi jogokat. A vizsgálat azonban azt is megállapította, hogy az eurázsiai „szocialista” múltú, de demokratikussá átalakulni kívánó államok egy részét a *leszakadás egyre nagyobb lehetősége fenyegeti. Ez pedig komolyan veszélyezteti a múlttól való elszakadást.* Ez elsősorban a közép- és kelet-európai, illetőleg az ázsiai területek azon államai között észlelhető, amelyek a *Szovjetunió megszűnése* és Oroszország átalakulása után az új szerkezetű, laza felépítésű unió tagjai maradtak, ám független államokként. (Tehát a balti államok nem tartoznak ebbe a csoportba.) Különösen fontos, hogy a fentebb elsőként

felsorolt tíz közép- és kelet-európai ország közül egyik sem tartozik akár a *konzolidált autokrata* államok közé.

2001-ben a *leginkább fejlett* demokratikus és piacorientált volt „szocialista” államok közül hét elválasztható a többitől. Ezek a *Cseh Köztársaság, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország és Szlovénia*. Az első helyre Lengyelországot helyezték (12 ponttal), holott ma már aligha ez a helyzet. E sorolás szerint Lengyelországot követte Magyarország, majd Csehország (16). A vizsgálat következtetése szerint ez a három ország tekinthető az Európai Unió első három jelöltjének is. Am a négy másik említett ország is csak maximum egy-két ponttal maradt el tőlük.

(Csak összehasonlításként jegyzem meg, hogy külön téma lehetne Románia helyzete. Ez az ország jelenleg ugyanis a *közepesen előrehaladó, autoratizmussal vegyes országok* közül az utolsó helyre került.) A *közepesen autoritatív* országok sorában Grúzia foglalta el az első helyet (32 ponttal) és Albánia az utolsó (34 ponttal). A *közepesen lefelé tartó* országok között a legjobb (a 35.) helyen Ukrajna áll, a legrosszabbikon Kirgizia (38 ponttal). A *legkevésbé fejlett, gyakorlatilag despotikus* országok sorában az első Románia (de rá vonatkozóan 2001-re nézve nincs adat), a legutolsó helyet pedig Türkmenisztán foglalja el.

Ebből a sorrendből kiindulva logikusnak látszik, hogy Lengyelország (12), Magyarország és a Cseh Köztársaság (16) jogosan igényelheti az Európai Unióba való felvétel során az első helyeket, ahogyan nem ok nélkül került be ez a három állam a volt „szocialista” országok közül a NATO-ba is.

III.

Mindenképpen új elem az unió politikájában – ahogyan H. Nugent fejtegette (Nugent, 1995: 430–445) – Közép- és Kelet-Európa legalább néhány államának integrálása a szervezetbe. Egyenlőre azonban – ahogyan a továbbiakban megjegyezte – ez a folyamat csupán bizonyos összefüggésekben és egyes szervezeteket illetően látszik megvalósulni. A könyv megjelenését követően meg is kezdődtek a tárgyalások az európai államok belépéséről. Mégis, a csak jelöltként elfogadott államok számára a nagy kérdés abban fogalmazható meg, hogy belső struktúrájukat és távolabbi jövőjüket illetően, *hogyan alakul az Európai Unió szervezete és politikája?*

Körülbelül öt esztendeje már, hogy az EU reformjára az első, többé-kevésbé „hivatalosnak” szánt elgondolás kialakult, és ezt 1996-ban megvitatták. (Ludlow, P.–Ersboll, N.–Barre, R., 1995) Ezt a tervet és módosításait azóta többször tárgyalták, de *véglegesnek tekinthető struktúra és szabályrendszer* még mindig

nem alakult ki. Az elfogadott közös valuta is meglehetősen lassan nyert teret. Több ország is halasztotta a bevezetését, és az eddig is vonakodó Nagy-Britannia és Dánia még mindig nem ért el a megfelelő döntésig, noha 2002. január 1. napjától 12 európai ország valutája megszűnt, és helyüket az euró foglalta el. Ez a tény megszilárdította a bizalmat az euróban, amelynek árfolyama korábban ingadozó volt, de a nemzetközi árfolyama, amely a USA elleni terrorista támadás óta valamelyest emelkedett, biztonságosabb jövőre számíthat. Az EU 12 országában való hivatalos (a megszűnő nemzeti valutát helyettesítő) bevezetése óta megszilárdulni látszik.

Mindazonáltal elmondható hogy – bár ha az euró, s néhány tervezett és bevezetett intézmény és szabály működik is – az 1995-ben tervezett új alapokmány, illetőleg az *átütő változásokra vezető tervezett* (sok esetben inkább elgondolt) változások *elfogadására* sem 1996-ban, sem a későbbi évek konferenciáin *nem került sor*. Igaz, *megalakult az EU parlamentje*, ha tagjainak és tagjelöltjeinek jelenleg elfogadható számát egyenlőre átmeneti jelleggel állapították is meg. (A majdani a tagországok EU-parlamentti képviselőinek a *jövőbeni* végleges számát meghatározták. Magyarországnak jelenleg 25 képviselője foglalhat helyet, ha azonban a parlament létszáma az előirányzott 700 lesz, akkor 18 helyre számíthat.) A tanács tagjainak száma – az új tagok felvétele után – ugyancsak bővül, de változik majd a szavazataik száma is.

Bizonyos fokig megváltozott az egyes döntések elfogadásához szükséges szavazati arány is. Jelenleg *egyhangú szavazattal* fogadhatók el az alapvető politikai változásokat jelentő politikai döntések. *Többségi (igenlő) szavazati* arány is elegendő főleg a már meglévő jogszabályok megváltoztatásához (ha az alapszabály másként nem rendelkezik). Ha azonban ezt az alapszerződés előírja, más ügyekben is *minősített többségi* szavazati arány szükséges. Az integráció fejlődésével, amidőn lényegesen bővül az EU-integráció tevékenységi és hatásköre, növekszik a minősített többségi szavazással eldöntendő problémák száma is. (Ld. erre Hedri G. 2000: 114–116. o.)

A megegyezések szerint nem csak a szavazásokra, hanem más rendelkezésekre is vonatkoznak (vagy vonatkozhatnak majd) az új szabályok. Ha ezek hatályba lépnek, akkor az EU jóval szélesebb hatáskörrel rendelkezik majd. A taglétszám is növekszik. (Egyenlőre 13 állam képviselői jelenhetnek meg – *szavazati jog nélkül* – a közgyűlésen.) A *jelenlegi, 15 szavazati joggal rendelkező állam* száma azonban az új tagok várható felvételével – ma úgy tűnik – 3-ról 13-ig fokozatosan növelhető.

Az EU tagjainak a száma (legalábbis a mai helyzetből következően) – ha nem is nagyon gyorsan, de – feltehetően mégis növekedni fog. Kérdés azonban, hogy *a szervezet hatékonysága*

növekszik-e majd a várt módon? Az elfogadott elvekhez képest ugyanis – negatív előjellel – máris felmerült (többször és különféle formákban is) az eltérő jogokkal rendelkező államok csoportjainak lehetősége, a mennyiségi és minőségi kritériumokra alapozó halasztások lehetősége is, éspedig minden ma „tagjelöltségi státusban lévő” állammal szemben.

Változóban van az EU és a NATO közötti viszony is. Ismeretes Lord Robertsonnak, a NATO főtitkárának már megfogalmazott és gyakorlatilag elfogadott javaslata, amely szerint az EU állítson fel egy *európai* katonából álló, gyors reagálású európai hadtestet. Ez tenné lehetővé például az Egyesült Államok hadserege legalább jelentős részének felszabadulását az európai kötelezettségei alól. (Ismeretes, hogy Kanada – mint a NATO tagállama – már jó ideje kivonta csapatait Európából.) Félő azonban, hogy Egyesült Államok ilyen lépésével elindulna a kontinensen működő nem európai csapatok visszavonulása, sőt az Európában működő nemzetközi intézmények szerepének új felfogása és értelmezése is. Egy ilyen lépés után elindulna az internacionális szervezetek hatáskörének új meghatározása és ez előbb-utóbb átformálná a nemzetközi jogi és szervezeti rendszert. Ez ma még természetesen csak feltételezés, de az erre való hajlam a már működő interkontinentális szervezeteken túlmenően veszélyeztetné (az amúgy is egyre inkább támadott) multinacionális vállalatokat, és az így felépült gazdasági rendszert.

Kérdezhetnénk természetesen, hogy *miért fontosak ezek a szervezetek?*

Mindenekelőtt emlékeznünk kell arra, hogy a gazdaság és technika első, talán több évezredes időszakán túl, az emberi csoportok együttműködése is korlátozottan és kezdetlegesen alakult ki, sőt ekkor is inkább „harci” összecsapások formájában. Ezt a cserekereskedelem hosszú időszaka követte, amelyben azonban már benne volt a „technika” átvétele is, ha másképp nem, a rabszolgamunka formájában. Innen indult tehát az a kooperáció, amely végül a mai multinacionális gazdasághoz vezetett. Ezt nézhetjük rossz szemmel, elítélhetjük, tiltakozhatunk ellene, de a folyamatot aligha állíthatjuk meg. Több eddigi kísérlet kudarca (Gandhi mozgalmától az újabb belső vagy külső blokádokig) igazolja ezt a megállapítást.

Számolhatunk tehát a *multinacionális gazdaság erősödésével*, földrajzi dimenziójának kiterjedésével és vele együtt a pénzforgalom további leegyszerűsödésével stb. Röviden szólva várható, hogy a gazdaság szerkezeti változása – természetesen hosszú távon –, de végül is az egész világot átfogja. A gazdasági szerkezet egységesülése azonban – ahogyan ez Európa nyugati és középső részén már elkezdődött – maga után vonja az országok közötti határok folyamatos lazulását, lebontását, legfeljebb adminisztratív, pontosabban *közigazgatási* jellegűvé válását.

Hangsúlyozom, ez a folyamat már megindult, s még a nemzeti eszmét leginkább követő, a 20. század második felében önállóvá vált államok sem kerülhetik ezt el. Ennek természetesen megvannak a gazdasági, a politikai, államszervezeti, életmódbeli stb. előfeltételei és következményei is. Egyelőre a „második” lépcső, tehát a nemzetállamok funkcióváltozása majd homogénné válása is kezdeti szakaszában van s sok tényező akadályozza. E folyamat érdekes, régebben már ismert, de ma újra erősödő fontos eleme pl. a muzulmán államok vallásra alapozó „közösséggé” válása, amelynek politikai következményei is vannak már, elsősorban Ázsiában, de egyre inkább más területeken is. (Megmutatkozott ez – bizonyos értelemben – legutóbb az afgán háború kezdetén, de nagy kérdés, milyen formában „pacifikálódik” ez a jelenség, a háborút követően.)

Röviden összefoglalva a legvalószínűbb tendenciát, a következőket láthatjuk. A nemzetállamnak a 19. századra, vagy a 20. század első felére emlékeztető eszméje egyes országokban még szélsőséges jelentésében is él. Sőt, helyenként Európában is – mint például Romániában – furcsa vegyületben az EU-ba való törekvéssel. Mi több, időleges visszaesések is tapasztalhatók. A jelenleg csak erősödő technikai, gazdasági változások azonban *folyamatosan* – ha nem is megszakítások vagy visszaesések nélkül – „kikényszerítik” az új politikai, gondolkodásbeli, s várhatóan érzelmi változásokat is.

IV.

Az EU szerkezeti kialakításában, a tagállamok jogaiiban és kötelességciben, főleg a tagállamok *szuverenitását* korlátozó elvek és szabályok tekintetében több évtizeden át éles viták zajlottak az Európai Közösségben, később pedig az Európai Unióban is. Mint már jeleztem, az új, a tagállamok szuverenitását leginkább megszorító elgondolás 1996-ban került vitára, és lényegében liberális tartalommal indult el.

Kitűnő példa erre Timothy Garton Ash angol tudósnek 1998-ban, tehát éppen az unió változásának szükségességét vitató időben megjelent cikke. (Ash 1998: 33–46.) Tanulmány elején megállapítja, hogy az európai történelmet 1945 óta úgy magyarázzák, mint *utat a kontinens egységesüléséhez*, amely bár nehézkesen és vontatottan folyik, de a visszalépésekkel is előrehalad. Ezt a megállapítást tartalmilag „nagy mítosznak” nevezi. Ennek a mítosznak – folytatja – nevezetes építői vannak, mint például Helmut Kohl, akkori német kancellár, aki az évezred eseményének nevezte az euró bevezetését. Sőt, folytatta Ash, más „látomásos államférfiak” is felsorakoztak Helmut Kohl mellé, mint például Jean Monnet, Robert Kaufmann és Franco-

is Mitterreand. Ám, olyan hivatkozásokat is találunk, mint Arnold Toynbee világhírű angol történész nevezetes könyvének (A Study of History) tárgymutatója, ahol az illusztris szerző mint „Európa, az egyesülés meghiúsult kísérletei” címszót használja. Ash ugyan Toynbeet nem tartja „megbízható történésznek”, de ezúttal mégis mellette foglalt állást, ráadásul másodsor. Egy korábbi tanulmányában ugyanis ezt írta: valóban a kulturális történeti egységben való egyesülés ma a kérdés? Ha igen, hol kezdődik ez, és hol végződik? (Ash 1988: 52. old.)

Van persze racionális magva az európai összefogásnak, ismeri el Ash is, de egyetlen nagy „mítoszt” alkotni belőle már óriási tévedés. „Amit Nyugat- és Dél-Európa nagy részén már elértek, az tulajdonképpen „a liberalizmus új modellje.” Ezt a „rendkívüli” teljesítményt veszélyezteti most az európai egysülésre irányuló törekvés. Ash korábbi cikkében kifejezetten lehetetlennek tartja az európai államok egy közösségbe való egyesítését, még Oroszország kiesése ellen is. (Ash 1998: 62. old.)

Toynbee óriási munkásságát – ha nem is minden fenntartás nélkül – magam is igen nagyra becsülöm. Azt azonban kétlem, hogy a hosszabb jövő felvázolását – a mai problémák alapos elemzése nélkül – „pusztán” történeti feladatnak minősíthetnénk, ha a történeti összefüggéseket természetesen nem is hanyagolhatjuk el. Márpedig érdekes módon tér vissza a történeti szemlélet Ash fejtegetéseiben is. Abban például, hogy Európát, eredetileg Nagy Károly birodalmát, az Európai Gazdasági Közösség első hat állama alkotta. (Korábban már hivatkozott erre Ash. (Ash, 1998: 41–65. old.)

Beszélhetnénk ilyen módon napóleoni vagy akár a törökök által részben megszállt Európáról, sőt elfogadhatnánk Ash elgondolását is a mai nyugat- és közép-európai államok egymásra utaltságáról is. Szerzőnk azonban így folytatja: „De minél többet tudunk meg erről a korszakról, annál inkább kiderül, hogy a »keményvonalas« főszereplők mindenekelőtt saját nemzeti érdekeiket követték.” Sőt, Jacques Delors-t, az Európai Közösség egykori elnökét is ennek érdekében idézi: „Európa egyesítése jó módszer arra, hogy megszerezzük azt a cselekvésteret, amely megköveteli, hogy határozott elképzelésünk legyen Franciaországról” (Delors, 1988). Attól tartok azonban, hogy Delors fenti kijelentése egyáltalán nem úgy értelmezendő, ahogyan Ash feltételezte, hiszen az nem csupán Franciaországra, hanem minden tagállamra vonatkozik. Olyan cselekvéstér alakul ki (egyáltalán nem azonnal és nem viták nélkül), amely minden országból azt „hozza ki”, amire a legalkalmasabb. Egyébként szerzőnk egyik jóslata már nem teljesült. Németországról szólva azt írta ugyanis, hogy 2000-ben nem a német márkát adják fel az euróért, hanem az utóbbi helyére is a német márka kerül. Ebből és más említett „veszélyből” kivezető utat Ash a liberális

elvek megvalósításában, s mindenki általi elfogadásában látja. A helsinki programra hivatkozva, „elsődrendű és legitim nemzetközi súlyú ügynek az emberi és polgári jogokat tekintti, nem utolsósorban a kisebbségi jogokat”. „Ezeket a jogokat kell biztosítani, ha szükséges, nemzetközi nyomással is. Az európai liberális rend konszolidálása és kiterjesztése az egész kontinensre sürgető feladat ez a történelem fényében reálisabb célkitűzés is a XXI. század elején, mint azok a nagyszabású intézkedések, amelyek Európa egy részének egyesítésére irányulnak.”

Foglalkozni kellett Ash nézeteivel, nem csupán a szerző tudományos súlya, hanem a téma világszerte tárgyalt aktualitása és fontossága miatt is. A komolyan veendő „ellenzéki” tudományos nézetek közül az övé a leginkább figyelemreméltó.

Lássunk azonban most már a gazdasági globalizáció politikai fejlődésére vonatkozó egy-két jellemző nézetet. Elsőként ismerkedjünk meg Jean-Marie Guéhenno párizsi tudós, nem sokkal Ash írásának megjelenése után közreadott tanulmányával (Guéhenno, 1999: 22–35. old.), amely érdekes új szempontokat vezetett be a téma elemzésébe.

A „nemzetközi rendszer” – írja – olyan kényelmes kifejezés, amely feltételezi, hogy a nemzetközi viszonyok leírhatók egyetlen elemző logika szerint, amely a saját magukat azonosító cselekvők cselekvéseit inspirálja. Ez a feltételezés – folytatja – talán a hidegháború idején hasznosítható volt, a hidegháború után azonban nagyon is problematikusává vált. A „mi” eszméjének az „ökkel” szemben valóban lehet meghatározó ereje bármelyik emberi közösségben, amely akkor kezd létezni, amikor határvonalat húzhatok azok közé, akik egy „csoporthoz” tartoznak és akik nem. Egyébként a sajátos nyugati politikai hagyományok közé tartozik az az eszme, amely szerint „ellenségre” van szükségünk, hogy túljuthassunk saját politikai megosztottságunkon. A régi kínai gondolkodás a nem kínaiakat nem ellenségnek tekintette, hanem alsóbbrendű népnek, amely adófizetéssel és alázattal tartozik a császárnak. A görögök viszont már „barbárnak” tekintették az idegeneket, s különösen eleinte, az ellenség a rivális törzs volt. Napjainkban olyan egységről álmodunk, amely a közös ellenség ellen felhasználható. Ennek az egységnek nosztalgikus politikai modellje a Római Birodalom, amely megeleveníti az univerzális tradíciókat. Ez azt is megmagyarázza, hogy miért keresünk – mi nyugatiak – olyan „kétségbeesetten” új ellenséget a hidegháború után. De hol találhatjuk meg?

A globalizáció és a piac diadala a demokrácia győzelmének következménye – állapítja meg szerzőnk. A globális piac a fogyasztók millióinak ad majd gazdasági szabadságot, az egyéneknek pedig új jogokat. Ám a globalizációnak a széttöredezés, „a fragmentáció” is lehet a következménye. Ebben nem láthatjuk csak a múlt maradványait, és ez a két jelenség nem is annyi-

ra ellentéte egymásnak, mint összekapcsolódó következmények.

Megkérdelhetjük azonban mit is jelent ma, illetőleg a közeli jövőben a globalizáció? Különösen feltehetjük a kérdést, amit ma globalizációnak hívunk, valóban globális jelenség-e? Vagy mindig és minden jelenségében negatív-e a fragmentáció? Hogyan őrizhetjük meg a stabilitást és kerülhetjük el a háborút? A hidegháború tapasztalatai ahhoz a gondolathoz vezethetnek bennünket, hogy a föld akkor a legbiztonságosabb hely, ha az ellenőrzést egy vagy néhány szuperhatalomra bizzuk, amelyek „kikényszerítő” és „stabilizáló” erőként működnek. Ám ez a modell még akkor is érvényes, ha nincs „egyesítő” probléma, vagy ha nincs ellenség? Megfontolhatjuk tehát a még nagyobb politikai egységek felé haladást, *nem csak mint kikerülhetetlen, de mint kívánatos eseményt?*

Ezek után annak felismerése felé hajlunk, hogy a globalizáció a haladás lineáris mintájából eredő következmény, amelyet nagymértékben a gazdasági erők határoznak meg, így azután a globalizáció ilyen értelmezésével a világ fokozatosan depolitizálódik, a politikusok mellékszereplökké válnak.

Kérdés, hogy a fentiekből kiindulva a globalizációt értelmezhetjük-e „amerikanizálódásnak”?

Ez még további elemzést igényelne, hiszen kétségtelen, hogy Amerika befolyásának terjedéséből – főleg a kereskedelem és a fogyasztással összefüggő bizonyos szokások területén – juthatnánk ilyen következtetésre. Az amerikanizálódás benyomása azonban alapulhat félreértéseken és érzelmeken. A fejlődő országokban éppen úgy, mint a gazdag országokban (például Franciaországban is) tekinthetik ezt akár imperializmusnak is, amely az élő közösségek identitását fenyegeti. Ám aki elfogulatlanul vizsgálja ezt a folyamatot, az érezheti, hogy ez inkább *látzat, felszíni külsőség.*

Van olyan felfogás, amely szerint az Egyesült Államok az első hatalom a történelemben, amely hatalmi célkitűzéseit szinte akaratlanul, békés eszközökkel és demokratikus államként érte el. Jóllehet világos, hogy az amerikai „birodalom” valóban létrejött. Ezek a jelenségek nem teszik érthetővé, hogy a globalizáció miért lehetne egyenlő az amerikanizációval. Ez az azonosítás ugyanis egyben jelzi a globalizáció várható határait is. A globalizáció ugyanis sokkal több a USA befolyásának tervezett növelésénél, de mégis összekötődik a USA gazdasági hatalmával, sőt bizonyos értelemben történelmi tapasztalataival. Az összefüggés azonban nem azonosulás, és nem állíthatjuk, hogy nincs ellenállás a USA befolyásával és törekvéseivel szemben. Ez az ellenállás összekapcsolódik a vallás tudományellenességével, amely kifejezi az igazság iránti szükségletet, amelyet az egyének utilitárius logikája nem határoz meg.

Sok rossz út van, a hidegháború utáni rendszerben és a helyes egyensúly megtalálásának is sok a feltétele. Nehezen alakítható ki az egyensúly a globális vezetés szükséglete és a „helyi”, ám legitim aspirációk és törekvések között. Hiszen ez a kettő könnyen felismerhetően, a napi tapasztalatok alapján ritkán találkozik.

Ilyen problémák (amelyek felvázolásánál már tovább léptünk a Guéhenno által sejtetett úton) megoldása Guéhenno szerint a következő feltételek ismeretében és teljesülésük esetén lenne lehetséges.

1. Az Egyesült Államok kormányának konstruktív módon be kell avatkoznia a világ ügyeibe, és pedig az Európával kialakult kapcsolatok révén, e kapcsolatok elmélyítésével.
2. Az EU képes legyen kibékíteni a demokráciát az államok kölcsönös összefüggésével (interdependencia), a USA váljon az EU hatékony partnerévé.
3. Kína menedzselhesse a demokrácia új formájába való átmenetet és sikeresen integrálódhasson a globális rendbe.
4. Oroszország képes legyen egy posztimpialis rezsím kialakítására, amely megszervezi a hatalom valódi visszafejlesztését, anélkül, hogy összetörné politikai intézményeit.
5. A Közép-Keleten a nemzetállam hibás logikája nem helyettesíthető a fundamentalizmus új formájával.
6. A nonprolifерáció sikeres politikájának kialakítása.
7. Annak a sokféle emberi közösség konszolidációja, amelyek a hidegháborút követő időszakban konfrontálódni kényszerültek saját korábbi identitásukkal.

Nem feledhetjük, hogy a *nemzetállamok kora*, a politikai intézményeknek a vallás fölé emelésével kezdődött, és pedig a *westfáliai szerződéssel*. Ez az időszak azonban végét járja. A pesszimisták ugyan jó okkal vitatják, hogy olyan periódusba lépünk, amely a westfáliai békét megelőző, erőszakkal és vallásháborúkkal teli korszakhoz tér vissza, csak éppen tömegpusztító fegyverekkel. A vallást azonban azután az ideológiák helyettesítették, és legalább annyi ember pusztult el ezek uralma alatt, mint korábban a vallási fanatizmus következtében. Ám remélhetően – legalábbis Európában – a legrosszabb esetben sem jöhet létre hasonló szembenállás. A jugoszláviai események is megmutatták, ilyen esetben már a *nemzetközi kapcsolatok új paradigmájával* kell szembenéznünk. A hidegháború utáni világ akkor biztosítja a stabilitást, ha az államok a posztacionális-állami magatartást elfogadják. Ezzel alkalmasá válhatnak arra, hogy kombinálják azt a vezetést, amely tradicionálisan társult a nemzetállamhoz, ám olyan szervezeti „munkamegosztással”, amely a globális joguralmon alapszik. Ez pedig – szerzőnk véleménye szerint – sokkal inkább a Római

Birodalomhoz hasonlítható, mintsem a nemzeti politikák modern sokféleségéhez. A kialakuló világ logikája gyöngíti a közvetítő struktúrákat és a megnövekedett befolyását nem „elsősorban” az államon, nem az állam nevében cselekvőkön, hanem az egyéneken keresztül érvényesíti.

A bemutatott tanulmánnyal azért is foglalkoztam részletesebben –továbbfejlesztve vagy éppen cáfolva egyes gondolatait –, mert jó néhány francia politikus 2001 utolsó harmadában is mintha akadályozta volna az EU kibővítését. Jóllehet természetes, hogy egyes államok másként politizálnak rövidebb, mint hosszabb távra, mégis érdemes figyelni egy-egy kormány világpolitikai „kanyaraira”. Az EU szerepében, fejlesztése tekintetében ugyanis nem csupán egyes államok között, hanem egy államon belül is találkozhatunk eltérésekkel, „kanyarokkal”, és nem is függetlenül a politikai helyzet és a világpolitika alakulásától.

Az Egyesült Államok politikája például – különösen az elnökválasztást közvetlenül megelőzően – több arculattal is megjelent, de talán elmondhatjuk, hogy az EU alakulásával összefüggő álláspontja kevésbé volt ingadozó. A Szovjetunió megszűnését követően például ugyan nem elsősorban a politikusok, inkább a világpolitikával foglalkozó neves elméleti szakemberek, a politika globális koordináltságáról értekeztek. Hadd idézzem ezúttal csak a USA világpolitikával foglalkozó egyik közismert szakértőjének, S. P. Huntington professzornak a *Foreign Affairs*-ben, néhány évvel ezelőtt megjelent tanulmányát. (Huntington, 1999: 34–49. old.)

Huntington mértéktartó megállapítással indítja tanulmányát. A globális politika mindig a hatalomhoz és a körülötte folyó küzdelemhez kapcsolódott. Napjainkban azonban a nemzetközi politika ebben a lényeges tekintetben változóban van. Korábban ez a küzdelem *bipoláris* volt, most pedig lényeges módosulást láthatunk. Ma ugyan *egyetlen szuperhatalom* van, de ez még nem jelenti, hogy *a világ unipoláris* lenne. A mai nemzetközi politika egyik említett modellje sem illeszthető maradéktalanul a jelen viszonyaihoz. Sajátos „hibrid” alakult ki: az *uni-multipoláris rendszer*, egyetlen szuperhatalommal és több nagyhatalommal. De az egyetlen szuperhatalom is csak más nagyhatalmak támogatásával tud vétót gyakorolni. A USA ugyan az egyetlen szuperhatalom, de *más hatalmi formációk is vannak*. Európában éppen úgy, mint más világrészeken, és politikája kialakításánál erre figyelemmel kell lennie.

Huntington megfigyelése szerint mindegyik rendszerben éppen a leghatalmasabb tényezők érdeke a rendszer fenntartása. Megjegyzem azonban, hogy ezzel szemben Brzezinski úgy véli, a USA az első és utolsó *egyetlen globális szuperhatalom*. Ez tulajdonképpen összecseng Strobe Tallbot, a USA korábbi külügyi

államtitkárának véleményével: az amerikai külpolitika tudatosan törekszik az *univerzális* értékek előmozdítására. Megjegyzem, hogy Tallbot gondolkodásából kiindulva az univerzális értékek azonosak az amerikai értékekkel. Hozzá kell tenni azonban Huntington további véleményét is. Szerinte sem Clinton elnök adminisztrációja, sem a kongresszus, sem az USA lakossága nem lett volna hajlandó megfizetni a multilaterális, globális vezetés árát, de nem is fogadta volna el a kockázatait. Am napjainkban már az új és a fiatalabb Bush elnök vezetésével más politika mutatkozott meg. Az új elnök a világ jelentős részét – legalább elvileg – egyes országokat pedig katonailag is felsorakoztatta a USA mellé az Afganisztán elleni háborúba. A jövő dönti majd el, hogy ez a politika tartósan érvényesülhet-e.

Huntington szerint a politikai és intellektuális vezetők a legtöbb országban tiltakoznak az unipoláris világ ellen, sőt a nagy keleti országok képviselői – Oroszországtól Indiáig – a USA-t tekintik legnagyobb ellenségüknek. (Hozzá kell tennem azonban – a legutóbbi évek tapasztalataival gazdagabban és különösen az afganisztáni háború óta – ebben a vonatkozásban több ország vezetője, így például, eléggé meglepően, Oroszország is változtatni látszanak korábbi politikáján. Sőt, egy-két volt szovjet köztársaság katonai támaszpont telepítését is megengedte a USA-nak.)

Összefoglalva: különböző országok különféle módon reagálnak a USA szuperhatalmi pozíciójára. Mondhatnánk, hogy az iszlám világ nagy része kivételével, de ma már ezt sem lenne pontos megállapítás, hiszen a kevésbé fejlett országok Amerika-ellenessége csökkent. Bár a hidegháború utáni hegemoniaellenes magatartás ma is észlelhető. Az EU erősödése, taglétszámának esetleges növekedése – ahogyan Hubert Védrine francia külügyminiszter jósolta az EU kiterjedése és a közös valuta megteremtésének esetére – Európa saját ügyeiben jobban ösztart majd, sőt egyensúlyt is képezhet a világot uraló Egyesült Államokkal szemben. (Csak megjegyzem, az EU növekedése ma már valószínű, és a közös valutát már 12 ország bevezette.)

Kérdés azonban, hogy valóban várható-e Európában egy nyugati (és keleti) Amerika-ellenesség? Valóban oly mértékben gyengül-e a USA hatalma, hogy vele kialakult (és esetleg továbbfejlesztett) együttműködés káros lehet? Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a nemzetközi kapcsolatok jelenlegi elmélete – a westfáliai rendszer – *európai eredetű* és a benne részt vevő országok az európai kultúrához tartoztak. (Igaz ugyan, hogy történelmileg az amerikai kultúra is európai eredetű.) A multipolaritás – vonja le a következtetést Huntington – jelenlegi állapota azonban megköveteli a USA és néhány nagyhatalom együttműködését. Így az amerikai vezetésnek el kell hagynia a hegemonitás illúzióját, az amerikai érdekek és értékek a USA és világ természetes megegyezése alapján terjedhetnek és élhet-

nek a világ többi részén. (Ennek a „természetes megegyezésnek” a lehetőségét azonban ma sokan megkérdőjelezzik!) Ráadásul az *USA aligha teremthet unipoláris világot* (az amerikai termékek és mentalitás esetleges továbbterjedésével sem). Ebből következik, hogy az Egyesült Államok elvileg csak azt az előnyt használhatná ki, ami abból származhatna, hogy – a közfelfogás szerint – ma még az egyetlen szuperhatalom. Am ez a létező világban *együttműködést* igényelne a globális problémák megoldásának szolgálatában. Aligha kétséges azonban, hogy ilyen politikának az USA sajátos érdekeit is szolgálnia kellene. Végül, tudni kell, hogy a hatalom és a kultúra interakciójának sajátos összefüggése van az európai és amerikai kapcsolatokban. Éppen ezért *az Európával való kapcsolat központi elem az amerikai külpolitikai és gazdaságpolitikai célok elérésében*.

A XXI. században a nagyobb hatalmak elkerülhetetlenül versengenek és összeütköznek egymással, és pedíg többféle vonatkozásban, többféle hatalmi kombinációban is. Ez a világ azonban nem ismeri majd a szuperhatalmak és az olyan nagyobb regionális hatalmak közötti konfliktust, amelyek meghatározóan jellemzőek egy uni-multipoláris világra. Ezért azután az Egyesült Államoknak – mint a multipoláris világ nagyobbik hatalmának – meg kell találnia azt az a szerepet, amely a multipoláris világban kevésbé követelőző, kevésbé kötekedő és sokkal inkább elismerő, mint amilyen az egyetlen szuperhatalom világában volt szokásos.

Spanyolország korábbi miniszterelnöke – 1999-ben megjelent tanulmányában (González 1999: 28–43 old.) – alaposan elemezte az EU-nak a már elhatározott és a 2000-es években kialakuló struktúráját és feladatait. Új Európát azokra az oszlopokra és arra a kohézióra kell építeni, írta, amelyet a tagállamok elfogadtak, tehát arra a négy pillérre, amelyről már szoltam. A szervezet azonban a *népek uniója*, hangsúlyozta González, és ezt az uniót bővíteni kell. Miután ez kikerülhetetlen, az Európai Bizottság kiadott egy dokumentumot („Agenda 2000”), amelynek legfontosabb elemei: 1. Az új „európaiak” millióira számítva, adaptálni és erősíteni kell a közös mezőgazdasági, szociális és gazdasági politikát. 2. Meg kell határozni az EU-ba való befogadás pontos kritériumait, amelyek a nemzetek demokratikus alapelvekhez, a rule of law érvényesítéséhez való alkalmazkodását biztosítják. Továbbá, rögzíteni kell, hogy a már létező európai jogrendszert saját belső politikai rendszerükben is érvényesítik. 3. A tagállamoknak részt kell venniük a külpolitika és külső biztonsági politika érvényesítése kialakításában. Az EU gazdasági és kereskedelmi hatalma, éppen úgy, mint a nemzetközi kooperációban való részvétele érdekében, az egyes tagállamok képviselőinek részt kell vennie a tagállamok döntéseiben. 4. Minden országnak meg kell kapnia az EU intézményei-

nek munkáját hatékonyan átvilágító beszámolót. Végül: el kell fogadni az európai pénzügyi szerkezetet (az euró bevezetését).

A változásokkal kapcsolatban a nemzetállamok struktúrájának kétirányú válságon kell átmennie: a) A „szupranacionalitás” felé irányuló mozgás tapasztalható, mindazoknak a kapcsolatoknak az esetében, amelyek az EU és Latin-Amerika kereskedelmi blokkban (MERCOSUR) mutatkoznak annak során, hogy a jelenleginél kielégítőbb választ találjanak a globalizáció kihívásaira. b) Ugyanekkor ma is látható az „intranacionalitás” felé irányuló mozgás, amely a nemzetállamok új, belső hatalommegosztását is kialakítja.

Az EU kiterjesztésével kapcsolatos vitát egyébként ma sokkal inkább az elvi alapokra vonatkozóan folytatják, mintsem a valósággal összefüggően. Senki sem készült fel arra, hogy három egyszerű kérdésre válaszoljon: Ki lépjen be az unióba? Mikor tegyék meg ezt? És mi is valójában Európa? Ha egy szupranacionális terület, amelyre személyiségünk fejlesztése érdekében szükségünk van, legyen az akár plurális, akár közös EU – ahogyan egy ilyen terv kívánja –, Európa határain belül maradjon. Ha pedig az a feladata, hogy találkozzon a globalizáció kihívásaival, akkor meg kell határozni a politikai reprezentáció új formáját

Az elmondottakon túl – folytatta González – négy központi problémára kell figyelmet fordítanunk, ha valóban egyesült Európát kívánunk létrehozni. Először: meg kell kérdeznünk magunkat, mennyire kívánunk részt venni a gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatokban? Másodsor, hogyan kívánunk hozzájárulni a jog és a biztonság területén ahhoz, hogy a szabadságjogokat, amelyek számunkra adottak, folyamatosan élvezhessük? Harmadszor, hogyan kívánunk részt venni a külpolitika és a külső biztonság területén annak biztosítása érdekében, hogy az a szerep, amelyet ellátunk a világban, megegyezzen az azal, ami rendelkezésünkre áll a gazdasági, a kereskedelmi és a kulturális perspektívát illetően? Fel kell szerelni az uniókat olyan intézményekkel, amelyek képesek válaszolni az új diplomácia kihívásaira. Negyedszer, meg kell határozni, melyek azok az intézmények, amelyekre szükségünk van, hogy elérjünk egy hatékony, átlátható és demokratikus szerkezetet. Az intézményi reformok előrehaladása azonban csak akkor teljesíthető, ha meghatároztuk és kimunkáltuk az európai rendszer működésének fentebb említett problémáit.

Általánosságban elfogadhatjuk – az elgondolások és a tervek bizonytalansága ellenére –, hogy az európai államok, mind a lakosságukat, mind pedig gazdasági erejüket tekintve, *minőséig* valóban nagyhatalmat alkotnak. Az érdekek és a törekvések jogszabályi korlátok közé rendezése céljából felmerült már egy *európai alkotmány* terve. (Ld. erre: Indjoudlan-Toulemon 1999: 389–396. old.)

V.

Tudjuk, hogy az európai államok jó része tart Németország megerősödésétől. Kérdés azonban, hogy a számba jöhető országok közül Németország rendelkezik-e egy *potenciális nagyhatalom ismertetőjegyeivel*. (Mearscheimer, 2001: 46–61. old.) Ezt a lehetőséget korábban már a Pentagonban is felismerték, hiszen egyik fontos dokumentumában már 1992-ben megjelent a következő szöveg: „Az első célunk, hogy megakadályozzuk egy új rivális felbukását... Ez annak a rendnek a kialakulását jelenthetné, amelyben korábban a Szovjetunió jelentős szerepet játszott... Stratégiaileg most arra kell törekednünk, hogy kizárjuk bármilyen a jövőben lehetséges versenytárs kiemelkedését.” Ilyen jövőbeni versenytárs lehetne Kína és Németország. Kínával most nem foglalkozhatunk, Németország esetében azonban az egyensúly egyre inkább „feléje tolódik”. Ez az ország gazdaságilag és katonailag egyre hatalmasabb, mondhatnánk nagyon erős pozíciót foglal el. A *konvencionális fegyvereket* tekintve, ereje egyre inkább növekszik, még ha az Egyesült Államok támogatása nélkül nem is lenne elég erős Európával szemben. Ebből tehát az a következtetés vonható le, hogy az Egyesült Államok nélkül az európai béke nem garantálható. Oroszország távolabbi perspektívában gazdaságilag megerősödhet, és ebben az esetben aligha lenne „papírtigrisnek” tekinthető. Ezek a feltételezések azonban már az európai és amerikai együttműködés egy más szférájába vezetnek, a *katonai szövetség problémáihoz*.

A pénzügyi uniót – legalábbis egyenlőre – elutasító angol kormányfő, Tony Blair (gyakorlatilag Jacques Delors elgondolása alapján) törekszik az *európai katonai együttműködés erősítésére*, s az Egyesült Államokkal való szövetség erősítésére. (Medley, 1999:18–22. old.) Világosan kifejeződik ez az afganisztáni háborúban, amelyben Nagy-Britannia a USA legfontosabb szövetségeseiként vesz részt. Az angol kormány balközép politikai partnerei Európában – mint Gerhard Schröder, Lionel Jospin és a korábbi olasz kormányfő, Massimo D'Alema – valamennyien hívei a politikai és a gazdasági együttműködésnek, a katonai szövetségen túl is. Ebből a szempontból egyébként a USA is egyetért az európai katonai törekvésekkel. A nyugati szövetség tehát készen áll egy autonóm, védelmi erő kiépítésére, sőt ennek a tervnek a végrehajtása is megkezdődött. A NATO európai tagjai a legutóbb Kölnben tartott konferencián is elkötelezték magukat egy, a működésre teljesen kész, jól felszerelt európai katonai egység (hadtest) létrehozására 2000 végére.

A katonai egység felállításának három tényezőjét határozták meg. 1. Biztosítja azt a személyes európai küldetésnek a teljesí-

tését, amelyre az érintett államfők elkötelezték magukat. 2. A katonai „unió” nagy lépéssel viszi közelebb Európát az USA-val való politikai egyensúlyhoz. 3. Az európai katonai egyensúly kiépítése lehetővé teszi az európai hadiipar óriási fejlesztését, s ez jelentősen kiegyenlíti a foglalkoztatást. A Koszovóban szolgálatot teljesítő amerikai és európai katonai erők között felszerelésben és fegyverzetben már megmutatkoztak a különbségek. Az új európai hadtesttel a több vonatkozásban érezhető európai hátrány kiegyenlíthető. Sőt, egy egyesített európai katonai erő nem csak a világpolitikai egyensúlyt változtatná meg, hanem az európai gazdaságot is – eddig el nem képzelhető mértékben – növelné. (Madley, R. 1999: 18–22. old.)

Az Európai Unió katonai egyesítése tehát már megindult. Az első lépés a politikailag jelentős mértékben együttműködő kontinens – vagy egy része – katonailag bevethető haderejének határozott kialakítása. A nyugati politika olyan szervezetet hoz létre, amely nem csupán az NATO európai tagjainak biztosíthat egyensúlyt az amerikai szövetségesekkel, hanem általa Európa nagyobb szerepet kaphat a politikai, gazdasági stb. együttműködés terén is.

Az Európai Unió politikája mindez ideig nem volt túlságosan „stabil”. Különösen nem a szervezet kiterjesztése, az esetleges új tagok jogállása, az unió belső szerkezetének kialakítása tekintetében. (Korábban már láttuk, hogy az EU bizonyos mértékű szerkezeti és cselekvési módosítása is csak átmeneti intézkedés. Így sem az unió, sem a NATO szerkezete és elemei végleges formában még nem jelentek meg.) Láttuk, hogy Nagy-Britannia például a katonai szervezetet illetően együttműködik (kezdeményezően is) a többi tagországgal, a pénzügyi egyesítésből azonban egyelőre kivonta magát, s nem is oly régen – gondoljunk csak Ash tanulmányára – törekszik is az EU-nak, mint *laza szerkezetű uniónak* a megalapozására.

Az elmúlt év novemberében jelent meg például Helen Wallace tanulmánya (Wallace, H., 2001: 581–594. old.), amelyből kiderül, hogy az EU szervezetével kapcsolatos tudományos munkák és politikai megközelítések még mindig *jelentősen eltérnek* egymástól. Nem világos még az EU-nak a jövőt illető politikája sem, s maga az EU is átalakulóban van. Ebből következően mind az elméleti, mind a politikai felfogások „csatáznak” egymással. Nem csodálható tehát, hogy sem az elméleti, sem a gyakorlati elemzők nem ragadják meg a kialakuló politikai rendszer lényegi és alapvető vonásait.

Lord Robertsonnak, a NATO főtitkáranak 2001-ben tartott előadása elemezte az EU fejlődésének lényeges vonásait. Ezzel összefüggésben megvizsgálta az európai biztonsági és védelmi politika kialakítását. Ez az analízis megvilágította a NATO fontosságát az EU elméleti tanulmányozói és a gyakorlati munkásai számára. Ez az elgondolás – legalábbis részben – megjelenik

ugyan a gyakorlatban, de az EU egészének szervezetére és működésére még nem adott minden tagállam által elfogadott megoldást. Egy tekintélyes brit szervezet (a British Economic and Social Research Council) az európai integráció dinamikáját tanulmányozva, már tanulmánya címében is érdekes kérdést tett fel: *One Europe or Several: the Dynamics of Change across Europe?* Az eredményeket egy erre a célra szervezett konferencián megvitatták.

A vita részletesen elemezte a feltárt jelenségeket, amelyek alapján megállapítható volt, hogy szembe kell nézni a hidegháborút követő elmozdulásokkal. Ezek új feladatokat hoztak és egyben gyengítették az eddig kimunkált ideológiai alapokat. Az európai biztonság problémái új tartalmat kaptak, s Európa politikai földrajzát is újra kell rajzolni a következők alapján.

- *Politikailag*: az EU gazdaságilag óriási lépést jelentett a nyugat, míg a globális fejlődés és verseny új problémákat hozott Európa számára. Ezek már tükröződnek a Lisszabon–Stokholm folyamatokban is.
- *Gazdaságilag*: az örökölt gazdasági modellek ma már nem megfelelőek Nyugat-Európában, ugyanekkor azonban újra felfedezték őket Közép- és Kelet-Európában.

Mindez valamennyi országban új gazdasági és politikai problémákat szült, amelyek megoldására természetesen új elemzésekre és következtetésekre volt és van szükség. S valóban, egymástól eltérő megoldási módozatok is láttak napvilágot.

Anélkül azonban, hogy ezeket a megoldási változatokat akár röviden is áttekinthetném, összegezni kell azt a két legfontosabb következtetést, amelyet a vita kialakított az EU politikájának megváltoztatására.

1. A politikának az EU-ban már hosszabb ideje kialakult területi és intézményi folyamatai változásának fő vonala a *politika egyre inkább rutinná váló mintájának kialakulása*. A változás fő vonalát úgy határozhatjuk meg, hogy az EU fejlődése alá van vetve a nemzeti folyamatokon belüli „*domesztikálódásnak*” és a politikai menedzsment helyi lehetőségeinek.
2. A politika több területén érdekes tapasztalatok mutatkoznak, és pedig olyan módszerek használatában, amelyek szemben állnak a hagyományosabb EU-rezsimekkel. Ezek használatának eredményeit azonban még meg kell vizsgálni.

Ezek a problémák már korábban is megjelentek, a megnyugtató válaszokat azonban még kevéssé fogalmazták meg. Különösen, ha ezt a folyamatot a politika szélesebb történeti perspektívában vizsgálánk. Ha erre itt nincs is lehetőség, hadd emlé-

keztessek egy sajátos, de hovatovább időszerűvé váló kijelentésre: Az is feltételezhető, hogy az Európai Unió annak a folyamatnak a mellékterméke, amely a pártpolitikától egyre inkább a szélesebb felfogáshoz és az unióhoz vezet. A konvergenciából azonban kétségtelenül sok probléma és kérdés származik. Az alapvető kérdés kétségtelenül az, hogy *mi maradhat nemzeti szinten?* (Mérny-Muller-Quermonne (Ed. by) 1996: 9-11. old.)

Ahogy a fent idézett szerzők is megállapították, a klasszikus federális államra kialakított modell alapján az EU esetében semmire sem megyünk. Az unióban kialakuló döntések nehézsége pedig – legalábbis eddig – a döntéshozatal rendkívüli komplex voltából adódik.

Ezeket a problémákat és a hozzájuk kapcsolódó kérdéseket itt nem sorolhatom fel. Mindössze arra kívánok emlékeztetni: 2001. december 15. napján az unió döntött abban a tekintetben, hogy 10 új tag felvételének vizsgálatára készül (Magyarország, Lengyelország, Lettország, Észtország, Csehország, Ciprus, Szlovákia, Szlovénia, Málta és Litvánia), és ennek előkészítésére létrehozta az unió konventjét, amelynek elnökévé Franciaország egykori köztársasági elnökét, Valéry Giscard d'Estaing-t választotta meg.

Ez az ún. laekeni deklaráció az Európai Unió jövőjéről hangsúlyozza, hogy Európának új szerepe van a gyorsan változó, globalizálódó világban.

Európa az emberi értékek kontinense, s az unió csak olyan országok számára nyitott, amelyek ezeknek az értékeknek, a demokráciának, az emberi jogoknak, a szabad választásoknak, a kisebbségi jogoknak, valamint a Rule of Law elvének fenntartója. Az európai polgárok elvárásait az uniónak teljesítenie kell. Például nagyobb szerepet kell vállalnia az igazságszolgáltatásban, harcolnia kell a határok közötti bűnözés ellen, kontrollálni kell a migrációs folyamatokat, segítenie kell a menedéket kérőket, a háborúval sújtott országok menekültjeit. A polgárok megkívánják a munkanélküliség és a szegénység elleni harcot.

Közös erőfeszítéseket kell tenni a környezetvédelem érdekében, a klímaváltozások esetén, az élelemellátásra, röviden, ezeket transznacionális problémáknak kell tekinteni.

A megújított unióval szemben új kihívások és reform igények jelentkeztek. Ennek megfelelően jobban kell meghatározni és tagolni az Európai Uniót. Ez természetesen többek számára kérdéses kérdést vet fel, például az unió hatáskörének kiterjesztését, és figyelni kell az új kihívásokra adandó válaszokra. Több demokráciát, átláthatóságot és hatékonyságot kell teremteni az unió döntései számára. Meg kell alkotni az európai polgárok alkotmányát, és össze kell hívni a konvenciót Európa jövőjének megtárgyalására.

IRODALOM

- Ash, T. G. (1998) *The Threat to Europe*. Foreign Affairs. March/April
- Ash, A. G. (1999): *The Lonely Superpower*. Foreign Affairs. March/April.
- Delors, (1988)
- González, E. (1999): *European Union and Globalization*. Foreign Policy. Ammer.
- Guéhenno, J.-M. (1999): *Modernization and the International System*. Journal of Democracy. January.
- I. Hedri, K. (2000): *Az Európai Unió döntéshozatali reformja*. Külpolitika VI. évf. 1-2. sz.
- Huntington, S. P. (1999): *The Lonely Superpower*. Foreign Affairs. March/April.
- Indjoudjian, D.-Toulemon, R. (1999): *Une constitution pour l'Europe*. Commentaire. No. 86, Été.
- Karatnyeky, A.-Motyl, A.-Schneitzer, A. (Eds.) (2001): *Nations in Transit*. Freedom House, Inc. Published by Transaction, Rutgers, New Brunswick.
- Kulcsár, K. (1999): *Az Európai Unió és Magyarország a századforduló végén*. Külpolitika. V. évf. 3-4. sz.
- Ludlow, P.-Hirshbell, K.-Barre, R. (1965): *Preparing for 1996 and a Larger European Union*. CEPS Special Report. No. 6. Bruxelles.
- Mearscheimer, J. J. (2001): *The Future of the American Pacifier*. Foreign Affairs. September/ October.
- Medley, R. (1999): *Europe's Next Big Idea. Strategy and Economics Point to a European Military*. Foreign Affairs. September/October. 18-22. old.)
- Mérny, V.-Muller, M.Y. and Quermonne, J.-I. (1996): *Adjusting to Europe*. Routledge. London and New York.
- Nugent, H. (1995)
- Robertson, R. (1992): *Social Theory and Global Culture*. London, Newbury, New Delhi.
- Toynbee, A. J. (1962): *A Study of History*. Oxford University Press, London, New York, Toronto.
- Trevor-Roper, H.-Urban, G. (1989): *Aftermath of Empire*. Encounter, Vol. LXXIII. No. 5.
- Wallace, H. (2001): *The Changing Politics of the European Union: An Overview*. Journal of Common Market Studies. Vol. 50. No. 4.